

کتابخانه مجازی

به عنوان یک طرح ملی

● حمیدرضا غیائی

اطلاع‌رسانی برای یک کشور در حال توسعه امری حیاتی است ولی در ایران این امر با چنان‌کندی و ضعفی صورت می‌گیرد که بسیاری حتی اندیشه تحقیق و پژوهش را هم به خود راه نمی‌دهند. کتابخانه‌ها عمده‌ترین منابع اطلاعاتی و از کارآمدترین ابزارهای اطلاع‌رسانی هستند. اما موانعی که در کشور ما در راه ایجاد کتابخانه‌ها وجود دارد آنها را تا حد زیادی معدود، محدود و در نتیجه ناتوان و حتی مخرب کرده است. کتابخانه مجازی که دستاورد ارزشمند تکنولوژی اطلاعات است به عنوان یک طرح ملی می‌تواند پاسخ‌گوی بسیاری از نیازهای جویندگان و پدیدآورندگان باشد و گام بسیار بزرگی در راه توسعه علمی کشور به شمار می‌رود. طرح حاضر در بخش اول به مشکلات موجود در زمینه اطلاع‌رسانی و نشر می‌پردازد، در بخش دوم ساخت و تجهیز کتابخانه‌های فیزیکی را به عنوان یک راه‌حل سنتی مورد بررسی قرار می‌دهد و در بخش آخر به توجیه ایجاد کتابخانه‌های مجازی به عنوان یک راه‌حل اساسی و نوین و مطابق با روند پیشرفت‌های تکنولوژیک در قرن بیست و یکم می‌پردازد.

مشکلات موجود در زمینه اطلاع‌رسانی همواره موجبات رخوت علمی جامعه، دل‌سردی جویندگان (دانش‌آموزان، دانشجویان، پژوهش‌گران و اساتید) و از همه مهم‌تر تباهی استعدادهای ملی کشور را فراهم آورده است. کتاب ارزشمندترین وسیله اطلاع‌رسانی است. اما از اندیشه تا نشر و تا خواننده راه درازی است که در این بخش به بررسی و تحلیل مشکلات آن می‌پردازیم.

استعداد ایرانی چیزی نیست که کسی منکر آن باشد. امروزه حتی از دورافتاده‌ترین روستاها و فقیرترین قشرها نیز گاهی استعدادهایی سربرمی‌آورند که مایه شگفتی بسیاریند. و ما می‌دانیم و خوب می‌دانیم که بسیاریند استعدادهایی از این دست که در محرومیت‌ها و دشواری‌های راه از پا درمی‌آیند و سرکوب می‌شوند. علت اصلی این مسئله در دسترس نبودن منابع علمی و اطلاعاتی نظیر کتب و مقالات است.

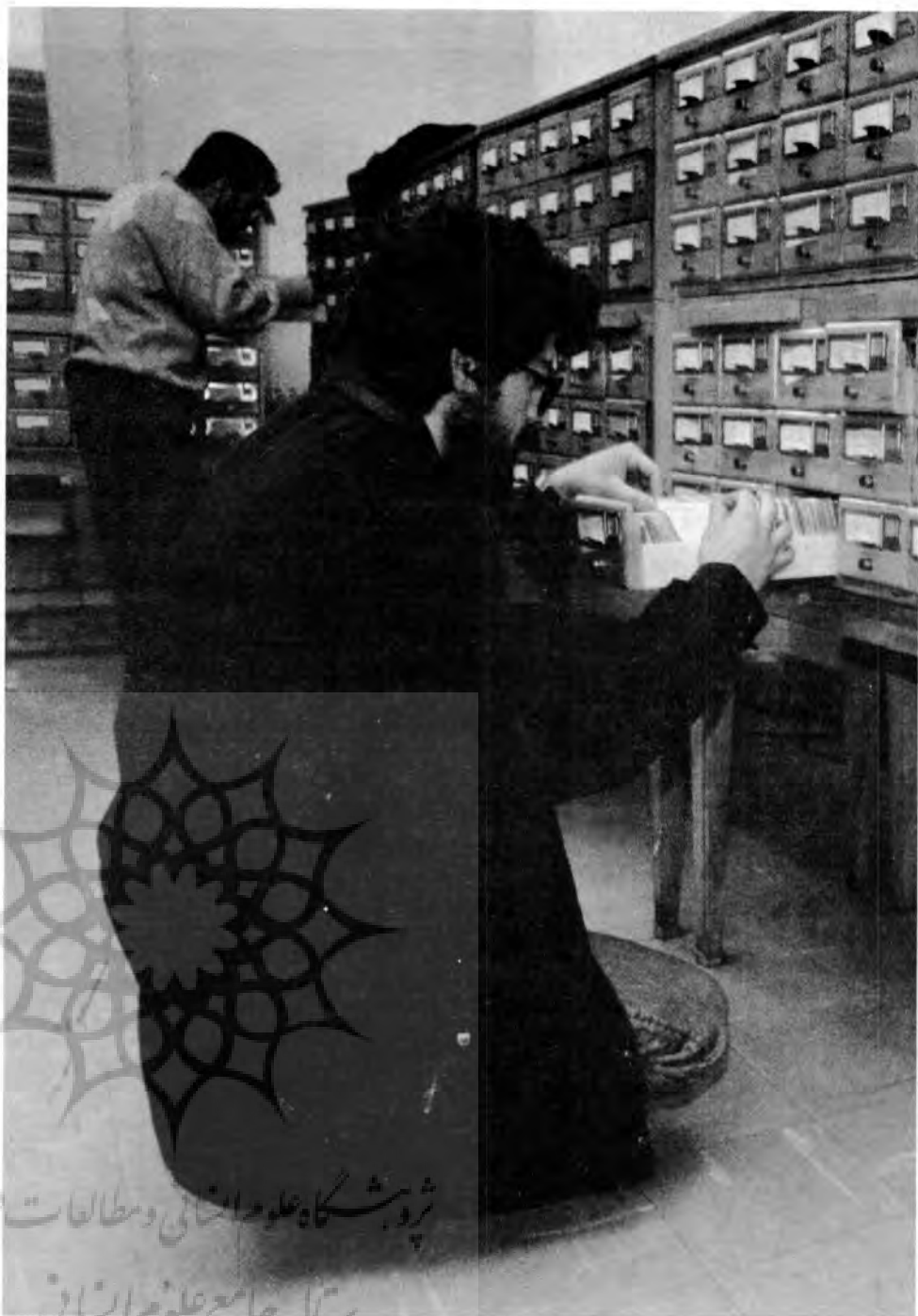
عمده این مشکلات در مسائل اقتصادی ریشه می‌گیرد و بسیاری از آنها از مرحله چاپ و نشر آغاز می‌شوند. سرمایه‌گذاری در زمینه کتاب سود چندانی ندارد. کتاب‌ها گاهی تا بیش از یک سال در بازار می‌مانند و این موجب می‌شود ناشران بسیار محتاطانه در این زمینه سرمایه‌گذاری کنند. بسیاری از کتاب‌ها

منتشر نمی‌شوند و سوددهی اندک بازار نشر خیلی زود آنها را به کار دلالی کاغذ و فیلم و زینک، یا دیگر مسائل بازار سیاه می‌کشاند.

این موضوع از سوی دیگر موجب دل‌سردی پدیدآورندگان (نویسندگان، مترجمین و...) می‌شود و توان‌مندی‌های علمی کشور را به تباهی می‌کشاند. نویسندگان و مترجم همیشه درگیر نگرانی‌ها و دلهره‌های شدید اقتصادی هستند. تنها کافی است اوضاع اقتصاد ذره‌ای بالا و پایین بشود یا این‌که ناشران از فروش خوب یک اثر اطمینان خاطر نداشته باشند تا زحمات چندین ماهه و گاه چندین ساله مؤلف یا مترجم آن بر باد رود. تازه اگر هم با چاپ تألیف یا ترجمه‌ای موافقت شود سود حاصل از آن آنقدر ناچیز است و آنقدر دیر به دست پدیدآورنده آن می‌رسد که او اگر هم بار دیگر پا در این راه بگذارد، دیگر کاملاً درگیر مسائل بازار شده است و حاصل این همه چیزی نیست جز ترجمه‌های بازاری و تألیفات بازاری، و این یعنی هیچ.

امروز تألیفات و ترجمه‌های بازاری و بازارگرایی بسیاری از ناشران موجب بی‌مایگی بازار کتاب شده است. قیمت‌های گران کتاب‌ها نیز، که روی دیگر مشکلات اقتصادی است، موجب دل‌سردی و محرومیت جویندگان در دست‌یابی به اطلاعات مورد نیازشان می‌شود و این خود مانع بزرگی در راه توسعه کتاب‌خوانی است. خیلی از کتاب‌ها در شهرستان‌ها یافت نمی‌شوند و جوینده باید چندین برابر هزینه یک کتاب را برای سفر به تهران بپردازد. در پایتخت هم وضع غریبی است. بسیاری از کتاب‌ها در دستان پدیدآورندگان‌شان از این انتشارات به آن انتشارات در حسرت موافقت هستند که این خود حکایت تأسفبار تأخیرها، وعده‌های سرخرمن و اتلاف وقت و... را در دل دارد. بسیاری از کتاب‌ها از سد ناشران گذشته و مدت‌ها در انتظار مجوز وزارت ارشاد هستند. و بسیاری از کتاب‌ها نیز تمام شده و منتظر چاپ بعدی هستند و اقدام به چاپ مجدد نیز، که بستگی به سوددهی چاپ قبلی دارد، ممکن است از چند هفته تا چند سال طول بکشد. پس توفیق سفر هم برای جوینده شهرستانی جای تأمل دارد.

بازار کتابهای خارجی هم خود مقوله دیگری است. مشکلات و دشواری‌های ارضی مانع از خرید کتاب توسط خود جویندگان می‌شود. نمایشگاه کتاب هم سالانه تنها یک بار و با در نظر گرفتن مسائل اقتصادی برگزار می‌شود. بنابراین دست‌کمی از بازار

مستلزم صرف خیلی بیش از اینهاست و این مسئله تعداد آنها را کم می‌کند.

از هر کتاب فیزیکی فقط یک نفر می‌تواند استفاده کند از این رو بسیاری از کتب موجود کتابخانه‌ها در قفسه‌ها یافت نمی‌شوند. این‌ها کتاب‌هایی هستند که گاه تا چندین ماه به امانت داده شده‌اند. کتاب‌های فیزیکی برای کتابخانه‌ها بسیار گران تمام می‌شوند. کتابخانه‌های فیزیکی پرسنل می‌خواهند و از آن‌جا که این بخش صرفاً مصرفی است، دستمزدهای اندک در دست‌اندرکاران و کارکنان و در نتیجه در جویندگان رخوت و دافعه ایجاد می‌کند. امکانات جستجو در کتابخانه‌های فیزیکی بسیار ضعیف و محدود است و تعداد کم آنها موجب می‌شود بسیار دور از دسترس باشند و گاه دسترسی به کتابخانه‌های خوب حتی در سطح استانی هم با توجه به وضعیت اقتصادی کشور و نیازمندی‌های حیاتی بخش‌های دیگر واقعاً جای تأمل دارد.

اما کتابخانه مجازی،

کتابخانه مجازی دستاورد ارزشمند و گران‌قدر تکنولوژی اطلاعات است. در کتابخانه مجازی می‌توان نزدیک به ده میلیون صفحه کتاب را در فضایی به اندازه یک کتاب پانصد صفحه‌ای جای داد. میلیون‌ها جلد کتاب در واحدهای حافظه و در فضایی کوچک جای داده می‌شوند. تمام کتاب‌هایی که از چند سال پیش با روش‌های کامپیوتری در کشور به چاپ رسیده‌اند، در کامپیوترهای ناشران موجودند. از این رو کافی است این کتاب‌ها را جمع‌آوری کرده و در واحدهای حافظه در این کتابخانه قرار دهیم.

سیستم به خطوط تلفن متصل است و در هر نقطه ایران - و حتی جهان - که هستید با استفاده از یک کامپیوتر معمولی و یک خط تلفن تمامی اطلاعات این کتابخانه عظیم زیر انگشتان شما قرار می‌گیرد. این شاید برای دانش‌آموز دبیرستان البرز یا دانشجوی دانشگاه تهران حتی کسل‌کننده باشد. اما آیا در مورد مشتاقان علم در دورافتاده‌ترین نقاط کشور هم همین‌طور است؟ آیا استعدادهایی که صدها کیلومتر راه را در جستجوی کتابی که شاید هرگز نیابند می‌پیمایند هم همین‌طور خواهند داشت؟

تمام مدارس کشور با صرف فضا و هزینه‌ای بسیار ناچیز می‌توانند کتاب‌های این کتابخانه را در اختیار همه جویندگان قرار دهند. علاقه‌مندان به

با این همه کتابخانه‌های فیزیکی هنوز ابزارهای قابل تأملی در راستای مبارزه با مشکلات اطلاع‌رسانی و بازار کتاب هستند، اما برپا نمودن و تجهیز آنها هم دشواری‌های بزرگی را به همراه دارد. مهم‌ترین مشکل آنها هم مشکل هزینه‌هاست. کتابخانه‌های فیزیکی سوددهی نداشته و صرفاً مصرفی هستند. بدون شک هیچ‌یک از آنها کامل نیستند، از این‌رو گاهی جویندگان حتی میان کتابخانه‌های بزرگ سرگردان می‌شوند. کتابخانه‌های کوچک نیز به‌طور کاملاً سلیقه‌ای تجهیز می‌شوند و پاسخ‌گوی تنوع نیازها نیستند. کاغذبازی نیز مانع از دسترسی به موقع کتابخانه‌ها به منابع جدید می‌شود. چنان‌که گفته شد، معمولاً قشر خاصی را پوشش می‌دهند (مثل کتابخانه‌های دانشگاهی). ساختمان یک کتابخانه متوسط به تنهایی چند صد میلیون تومان هزینه می‌برد و تهیه تجهیزات و کتب نیز

کتاب تهران ندارد. در کتابخانه‌های دانشگاهی هم کاغذبازی و هزینه‌های هنگفت تأمین منابع خارجی، مانع از این می‌شود که جامعه علمی به موقع به اطلاعات مورد نیازشان دسترسی پیدا کنند و معمولاً وقتی به منابع خارجی دست می‌یابند که دیگر ارزش علمی آنها از دست رفته است.

بسیاری از کتابخانه‌ها عمومی نیستند و تنها عده خاصی را پوشش می‌دهند. کتابخانه‌های دانشگاهی نمونه‌های خوبی از این دستند. حتی دانشجویان دانشگاه آزاد هم نمی‌توانند از کتابخانه‌های دانشگاه‌های دولتی استفاده کنند چه رسد به عموم. دانشگاه‌های آزاد هم که خود را از ارائه هرگونه خدمات معاف می‌دانند چندان در اندیشه تجهیز کتابخانه‌ها با کتب جدید نیستند آن‌قدر که گویی تنها نگرانی که ندارند تهیه کتاب برای کتابخانه‌هاست.

سرمایه‌گذاری در این زمینه، هر جا که خط تلفن وجود دارد، حتی در دوره‌افتاده‌ترین روستاهای کشور، می‌توانند با سرمایه‌ای بسیار اندک به کار توزیع کتاب‌های مجازی مشغول شوند و این یعنی صدها هزار شغل جدید در کشور.

کتابخانه مجازی با خدمات ارزشمندی که فراهم می‌کند موجب گرایش و انس بیشتر مردم با کتاب‌ها و کامپیوترها و تکنولوژی اطلاعات می‌شود و این گرایش پشتوانه و تأمین‌کننده خدمات بعدی است، خدماتی که خود پشتوانه گرایش‌های بعدی خواهند بود.

این حرکت گام بسیار مهمی در نظم دادن به اطلاعات است و از بی‌نظمی اطلاعات که مشکل بزرگ کشورهای پیشرفته در این زمینه است از هم‌اکنون پیشگیری خواهد کرد و همین امر موجب پیشرفت سریع‌تر کشور در پهنه تکنولوژی اطلاعات خواهد بود.

در کتابخانه مجازی فاصله میان جویندگان و پدیدآورندگان تقریباً به صفر می‌رسد. کافی است در منزل خود کلیدی را فشار دهید تا صفحه شخصی نویسنده کتاب مورد علاقه‌تان را پیش‌رو داشته باشید. کتابخانه مجازی علاقه‌مندان به موضوعات مشترک را از سراسر کشور کنار هم می‌آورد. به آنها امکان می‌دهد که در هر جای ایران و حتی جهان که هستند موضوعات مورد علاقه‌شان را به بحث بنشینند و چنان که می‌دانیم این مباحثات سرعت پیشرفت را تا چندین برابر افزایش می‌دهد. از همه مهم‌تر این که فاصله میان نخبگان کشور از بین می‌رود و آنها حتی می‌توانند مسائل خود را با دانشمندان و نخبگان جهان نیز مطرح نمایند.

کتابخانه مجازی پس از مدتی کوتاه می‌تواند هزینه‌های خود را تأمین نماید و حتی به سوددهی برسد. این کتابخانه دو سرویس عمده را ارائه می‌کند: سرویس‌های کتابخانه‌ای و سرویس‌های فروشگاه‌های، در سرویس کتابخانه‌ای جویندگان و مراجعان از طریق کامپیوتر و خط تلفن وارد کتابخانه شده و به مطالعه کتاب‌ها می‌پردازند. این سرویس خصوصاً در رابطه با کتاب‌های مرجع بسیار کارآمد است. اما در سرویس فروشگاه‌های مراجعان می‌توانند وارد کتابخانه شده. با استفاده از امکانات وسیع جستجو، کتاب مورد نظر را پیدا کرده و آن را خریداری نمایند و خرید کتاب‌ها تا حدود زیادی توسط خود سیستم انجام می‌شود.

تأمین کتاب برای کتابخانه مجازی با استفاده از امکانات تکنولوژی اطلاعات بسیار آسان‌تر صورت

به چاپ رسیده‌اند منتشر نمی‌کند. در حالی که نیاز اجتماعی به این مقالات هنوز برطرف نشده است. و این خود رنجش‌ها و محرومیت‌های بزرگی را در پدیدآورندگان و جویندگان به وجود آورده است. اما با ایجاد کتابخانه مجازی این مشکل نیز حل می‌شود و پدیدآورندگان حتی می‌توانند آثار خود را در این کتابخانه به فروش برسانند.

امروز در جامعه ما فقط آثاری منتشر می‌شوند که لااقل بیش از ۱۰۰۰۰ خریدار - و نه تنها خواننده - داشته باشند و انتشار آثار خاص به هیچ عنوان مقرون به صرفه نیست. این موجب محرومیت بسیاری از جویندگان از مطالب ارزشمند و خاص مورد علاقه آنهاست. و از سوی دیگر موجب می‌شود پدیدآورندگان این آثار نیز هرگز این توفیق را نیابند که حاصل سال‌های اندیشه، تحقیق و تجربه خود را در اختیار جامعه قرار دهند.

می‌گیرد. و از آن‌جا که این کتاب‌ها مجازی هستند، سالانه میلیون‌ها دلار در منابع ملی (کاغذ، فیلم و زینک، نیروی انسانی، حمل و نقل، چاپ و...) صرفه‌جویی می‌شود. از این رو می‌توان کتاب‌های این کتابخانه را از ۴۰ تا ۵۵ درصد و گاهی حتی تا ۷۰ درصد زیر قیمت پشت جلد به فروش رساند.

این مسئله تا حد زیادی به امر توسعه کتاب‌خوانی کمک می‌کند. و از سوی دیگر با حذف عامل سرمایه از صنعت نشر موجب دل‌گرمی پدیدآورندگان خواهد شد. بنابراین عده زیادی از مترجمین، محققین و نویسندگان که به خاطر نگرانی‌های حرفه‌ای‌شان به کارهای ثابت، بی‌خطر و پوچ روی آورده‌اند مجدداً به سوی معشوق دیرینه خود بازمی‌گردند.

این کتابخانه می‌تواند خود حکم یک ناشر را داشته باشد. معمولاً ناشرین و مجلات مقالاتی را که در جایی

بسیاری از این آثار پس از فوت اساتید به چاپ می‌رسند و بسیاری حتی در سینه با خود این گرانمایگان مدفون می‌شوند. در دانشگاه‌های کشور نیز بسیاری از تحقیقات که با بودجه ملی پشتیبانی می‌شوند باید از صفر آغاز شوند، در حالی که در بسیاری موارد دیگران تا حد زیادی در آن موضوع پیش‌رفته‌اند. کتابخانه مجازی راه‌حل‌های بسیار ساده‌ای برای حل تمامی این مشکلات ارائه خواهند کرد.

برخلاف کتابخانه‌های فیزیکی برای کتابخانه مجازی زمان و مکان کلمات بی‌معنایی هستند. اطلاعات موجود در این گنجینه عظیم در تمامی روزهای هفته و در تمامی ساعات شبانه‌روز در دسترس است. قلمرو این کتابخانه نیز هیچ حد و مرزی نمی‌شناسد، حتی در نقاطی که دسترسی به خطوط تلفن ممکن نیست با استفاده از تلفن‌های همراه می‌توان از آن بهره‌مند شد هر چند با شتاب امروزی صنعت مخابرات، در آینده‌ای نزدیک خطوط تلفن تمام خانه‌های ایران را پوشش خواهند داد و این مشکل نیز به کلی مرتفع می‌شود.

کتابخانه مجازی امکانات ارزشمندی را فراهم می‌کند که در آموزش و پرورش و آموزش عالی کاربردهای فراوان دارند. از این رو با تأکید و پشتیبانی دولت، دستگاه‌های آموزشی کشور می‌توانند ضمن بازنگری نظام آموزشی کشور، بهره‌گیری از این امکانات را به جزء ضروری آموزش بدل نمایند و سرلوحه فعالیت‌های آموزشی قرار دهند که این خود در جهش علمی کشور بسیار مؤثر خواهد بود. این حرکتی است که از هم‌اکنون در کشورهای پیشرفته جهان که هنوز از چنین امکانی هم برخوردار نیستند، آغاز شده است. آنها استفاده از اینترنت را با تمام پراکندگی و سردرگمی‌هایش جزء اساسی منشور آموزش قرار می‌دهند و در این راستا با اختصاص بودجه‌های کلان، آموزش همگانی را در سطح مدارس آغاز کرده‌اند. اما با وجود آمدن کتابخانه مجازی، این تکنولوژی از اولین قدم‌هایش در ایران انسجام و نظم خارق‌العاده‌ای می‌یابد و به جهت سوددهی مناسب برای نظام آموزشی، با دشواری‌های بسیار کم‌تری روبه‌رو است.

در برپایی کتابخانه مجازی تنها ملزم به تجهیز یک کتابخانه منفرد هستیم. بنابراین از اعمال سلیقه شخصی که خود مایه دافعه است ممانعت به عمل می‌آید و یک کتابخانه عظیم و کامل را در همه جای کشور در دسترس عموم قرار خواهیم داد.

حالا هم خرید کامپیوترهای شخصی متوسط حتی برای بسیاری از روستائین‌ها چندان دشوار نیست، تنها کافی است لزوم آن را احساس کرده و کاربردی عملی برای آن بیابند.

مدارس هم با هزینه‌ای بسیار کم (کمتر از ۲ درصد هزینه کوچک‌ترین مدارس کشور) می‌توانند از این گنجینه بهره‌گرفته و ضمن کسب درآمد به تأمین نیازهای علمی جامعه بپردازند. در شهرها و روستاهای کوچک، با سرمایه‌ای ناچیز پایگاه‌هایی جهت ارائه خدمات کتابخانه‌ای و فروشگاه‌ها، توسط بخش خصوصی دایر خواهد شد که ضمن ایجاد اشتغال به ارائه این خدمات می‌پردازند بدون شک تعداد این پایگاه‌ها در سراسر کشور در زمانی کوتاه لااقل به اندازه تعداد شهرهای بیش از ۱۰۰۰۰ نفر افزایش خواهد یافت و این از یک سو متضمن ایجاد صدها هزار شغل جدی خواهد بود و از سوی دیگر پشتوانه ارزشمندی برای رونق بازار نشر و بازگشت پدیدآورندگان به انجام فعالیت‌های اساسی و گران‌مایه خود است.

دولت می‌تواند مدارس را موظف به ایجاد این پایگاه‌ها بنماید. هزینه عمده و نگران‌کننده این پایگاه‌ها هزینه کامپیوترها است، کامپیوترهای مورد نیاز مدارس را می‌توان با روش‌هایی خاص با هزینه‌ای نزدیک به صفر خریداری کرد. بنابراین اجرای این طرح در مدارس کاملاً عملی است. سود حاصل از این خدمات را می‌توان در جهت تجهیز مدارس به مصرف رساند. از این رو کتابخانه مجازی تا حد زیادی به توسعه نظام و خدمات آموزشی در کشور کمک خواهد کرد.

باید گفت اگر این حرکت در مدارس آغاز شود، نامانوسی مردم با کامپیوترها حتی در خدمت نظام آموزشی کشور خواهد بود؛ جامعه با کامپیوترهای موجود در مدارس به عنوان پدیده‌ای شگفت و جالب برخورد می‌کند و گرایش حاصل، بر درآمد مدارس خواهد افزود. روزی خواهد رسید که مردم از پیر و جوان در مقابل این کتابخانه‌های مجازی صف خواهند کشید و از انتظار کلافه خواهند شد.

در کتابخانه مجازی محیطی برای ارائه طرح‌های نو در نظر گرفته می‌شود. این محیط میان نخبگان کشور و جویندگان آنها اعم از دستگاه‌های دولتی و سرمایه‌گذاران بخش خصوصی ارتباط برقرار می‌کند. و این علاوه بر ایجاد جهش در فرایند توسعه، غبار رخوت و سستی را از اندیشه‌های خلاق، پویا و بزرگ خواهد زدود و در آنها ایجاد شور و حرکت خواهد کرد. □

کتابخانه مجازی نیز مانند هر طرح ملی دیگر با مشکلات بسیاری روبه‌رو خواهد بود، اما تمامی این مشکلات با اختصاص زمان و اندیشه حل‌شدنی است. عمده‌ترین مشکلی که ممکن است به این کتابخانه نسبت داده شود مسئله انس مردم با کامپیوترهاست. می‌پرسند مگر چند درصد از جمعیت ما به کامپیوترها دسترسی دارند؟ در پاسخ باید گفت که رواج و عمومیت تکنولوژی‌های ارتباطی همیشه مستلزم صرف زمان است. تلفن هم که به میان آمد یک نسل کامل با تحیر به آن می‌نگریست اما نسل بعدی چنان با آن مانوس بود که اصلاً متوجه حضورش هم نمی‌شد. کامپیوتر از این هم سریع‌تر است. رواج آن در جوامع بسیار ناگهانی اتفاق می‌افتد و تقریباً دارای روندی انفجاری است. قیمت کامپیوترها هم با پیشرفت روزافزون تکنولوژی به سرعت پایین می‌آید. همین